

СИМЕОН ТБИР ЛЕХАЦИ (1608 — 1620)

Симеон тбир Лехаци (Замосаци)¹ е роден през 1548 г. във Феодосия (Крим). В края на века семейството му се преселва на постоянно местожителство в Замойск². Образованието си получава при известния арменски поет и псалмописец Агоп Токатеци. След като умира баща му, Симеон наследява неговото скромно имущество. Любознателен, пристрастен към четенето на исторически, географски и преди всичко на богословски съчинения, през 1607 г. напуска Замойск и се преселва в Лвов, където съществувала голяма арменска колония със свои духовни, просветни и културни институции. Лехаци идва тук с единственото желание да пътешествува, за да опознае света и народите. Имал заветна мечта да посети светите места в Ерусалим и Рим.

През 1608 г. предприема първото си пътуване от Лвов до Сучава, където се присъединява към пътнически керван и минавайки през Галац, Продия, Айтос, Одрин, Къркларели, пристига в Цариград, където научава, че корабите за Александрия и Ерусалим са отпътували. Не се решава да замине за Ерусалим по суша, защото, както пише той, „пътищата по тези места бяха опасни“. Остава в Цариград при арменския патриарх Крикор Кесареци³. През 1609 г. под покровителството на патриарха прави препис на „Съдебника“ на Мъхитар Гош⁴. През същата година като секретар на вортабед Мъгърдич от Харберт⁵ Симеон Лехаци предприема продължително пътуване по бреговете на Егейско и Мраморно море с намерението да се запознае с бита на арменските бежански колонии и с живота на хората по тези места. За година и половина извървява маршрута Бурса—Измир—Галиполи—Текирдаг—Изник—Измид и през пролетта на 1617 г. се завръща в Цариград.

През юни същата година в Цариград пристига вортабед Захария⁶ с намерение да пътува за Рим. Симеон Лехаци се възползува от случая да осъществи отдавнашната си мечта, присъединява се към неговата група и заедно тръгват по маршрута Одрин—Пловдив—Скопие—Нови пазар—Клис—Сплит—Задар. След четиримесечно изтощително, изпълнено с приключения пътуване Лехаци пристига във Венеция, откъдето заминава за Рим.

След завръщането си от Рим през пролетта на 1613 г. той тръгва на друго голямо и продължително пътешествие в източна Турция. По-късно, през 1615 г. с група поклонници заминава в Египет и след редица морски приключения пристига в Кайро, а оттам през Газа заминава за Ерусалим, където остава до 1616 г. От Ерусалим по маршрута Алеп—Кесария—Сиврихисар—Измир отива в Цариград, откъдето с полски пътнически керван пак през България се връща в Лвов.

Симеон Лехаци пътува цели 12 години. Пътуванията му са трудни, изтощителни, изпълнени с прежеждия, пред които той не унива. През 1620 г. се оженва в Лвов и започва да се занимава с преписване на богословски книги, природонаучни съчинения и други светски трактати, чиито оригинали (ръкописи) сега се съхраняват в ръкописната сбирка на Виенската Мъхитаристка конгрегация и в Ереван. През 1624 г. става учител в Лвов, продължавайки просветителската си дейност. Предполага се, че е умрял някъде около 1637 г.

Ръкописът на неговия „Пътепис“ се съхранява в университетската библиотека на гр. Лвов. Като литературно произведение — по жанр и по характер, за времето си то е било рядкост в арменската литература, изпълнено с общирни описания по география, етнография, история на страните и народите не само в рамките на Османската империя.

По природа Симеон Лехаци бил доста наивен човек. Той вярвал на всичко, което чувал и виждал. Пътеписът му отразява не само страните, които е посетил, но и характера и бита на хората, още повече, че като арменец навсякъде търсел своите сънародници, а годините на неговите странствования съвпадат с масовото преселение на компактни маси арменци от Западна Армения и Персия към Крим, Полша и Балканите, резултат на прозборството между Персия и Османската държава. Точно по това време или гоненията на арменците, организирани от персийския шах Абас (1604—105).

Любознателен, пълен с енергия, той обходил градове и села, разговарял с хората, черпел сведения от тях, имащи в наше време голяма познавателна стойност. Понеже в началото на XVII в. от подопечните територии на османската държава изтичала малко информация, и то главно чрез пътуващи духовници, търговци, мисионери, дипломати, просветни дейци и пътешественици, пътеписът на Симеон Лехаци е забележителен за времето си преди всичко с енциклопедичната си всеобхватност.

С. Лехаци не бил бездеен наблюдател и слушател, а активно участвувал в национално-църковния живот и гражданските дела, ревностно изучавал битието на различните народи и културата на християнския свят. Чрез пътеписа си Лехаци си поставил и друга цел: да насочи сънародниците си да посетят тези места, да се запознаят с живота на различните народи, с природата и културните паметници на страните от Европа, Азия и Африка.

Сведенията на Лехаци за Балканите и за България са кратки, но за историка-изследовател те са ценен извор. Потвърждава се фактът, че в началото на XVII в. в балканския регион вече имало оформени арменски колонии със свои духовни и просветни институции.

Особен интерес представлява описанието на Цариград с пъстрия му народностен състав, с мюсюлманските обичаи на върхушката и низиите слоеве, за подтиксничеството на безимотните.

Симеон Лехаци е написал и няколко хроники, богати на исторически факти. Най-известни от тях са: „Нашествие на султан Осман в Полша — 1622 г.“ и „Хроника 1623—1635 г.“.

„Пътеписът“ и хрониките са издадени във Венеция, Виена, Ереван, Москва, Цариград и са изследвани в трудовете на арменски, сръбски, турски и руски историци.

Публикуваните откъси от „Пътепис“ на Лехаци са взети от *виенското арменско издание (с резюме на немски) Das Armeniers Simeon aus Polen Reisebeschreibung anlagen und Kolofone. Anhang: Zusammenfassung nn Deutscher Sprache. Untersucht und Herausgegeben von P. Nerses Akinian, Mechitarist, Wien, 1936.*

¹ Името на автора в превод от арменски означава Симеон писар Поляшки (от Замојск).

² Гр. Замоц, Полша.

³ Крикор Кесараци, родом от гр. Кесария (Турция), бил арменски патриарх в Цариград (1601—1603; 1611—1621; 1623—1626 и после през 1632—1636 г.).

⁴ Мъхитар Гош, средновековен арм. мислител (ум. 1213 г.), един от основателите на Арменския ренесанс, автор на басни и съдебни закони. (Армянский судебник Мхитара Гоша, пер. А. А. Папомяна с древнеармянского, ред. вступ. статья и примечания Б. М. Арутюняна. Ереван, 1954.)

⁵ Дн. гр. Харпурт в Ейлазъшки вилает в М. Азия, Турция.

⁶ Закария Ванакан (Ванеци) бил пълномощник на Ечмиадзинския арменски патриарх Меликсет. През 1611 г. тръгнал на поклонение в Рим. Бил един от ръководителите на проримския уклон (партия) на арменската църква. Два пъти бил константинополски арменски патриарх.



ПЪТЕПИС

(Откъси)

2. ПЪТЕШЕСТВИЕ ОТ ЛВОВ ДО КОНСТАНТИНОПОЛ

На 15 февруари, понеделник в лето 1057 по арменско летоброе-не¹ (1608 г.), през втората седмица на велики пости, с волята и силата на всемогъщия бог и с упование в неговата чиста и свята душа аз, двадесет и четиригодишният, потеглих от столицата Лвов. Тръгнах на път с богдански² арменски търговци. Понеже беше зима, едва за десет дни стигнахме до град СИНАТ³, [който е] краен граничен [пункт] за страната на поляците и начален граничен за страната на власите. Там престояхме един ден. От-тук за девет дни пристигнахме в богопостроения град СЕЧОВ⁴, който е престолен на богданските господари и резиденция на арменския влашки патриарх. Този Сечов е [разположен] на много високо плато с чудесен изглед, на красиво място, благоустроен, с умерен и здравословен климат. Край града тече голяма река⁵. Тук живеят триста-четиристотин арменски домакинства, [имат] три църкви, [строени] от дялан камък, и два каменозидани манастира — много красиви и почитани от всички, намиращи се вън от града: единият е по-близо до града, но другите два са на две мили от него.

Там заварихме един епископ от (местните арменци) на име Ованес и един хизански *вартабед* на име Мъгърдич и още един

вартабед на име Месроб. Жителите на града са много гостоприемни, богопочитащи и човеколюбиви. За да дочакам монте приятели-спътници, прекарах там три месеца и две седмици.

По-късно научих, че от страната на власите пристига хазна за турския *хонткяр* в Константинопол. Изпълнен с радост, тръгнах на път и за три дни стигнах ЯШ ПАЗАР⁶ и там останах цял месец [в очакване] да потегли хазната. В Яш живеят двеста и петдесет арменски домакинства — кореняци и заселници: имат великолепна каменна църква, мъдри свещеници и разкошни богаташи.

В понеделник на богородични пости тръгнах на път заедно с хазната. Откарвах я [хазната] яшките арменци — *ходжа* Ованес Кероненц и синът на Аврам, *ходжа* Хачик.⁷ Господ хилядократно да възнаградя Хачик на този и на онзи свят, загдето благоволи да ме качи на своята талига и до самия Цариград оказа на мен, грешния и недостойния, почести и благосклонност.

Оттук за два дни пристигнахме в града, наречен ВАСЛОВ⁸. Там имаше една дъсчена църква, един свещеник и около двадесет арменски семейства. След като престояхме ден и половина, пристигнахме в БЕРЛАД⁹ и там отпразнувахме Успение Богородично, като пребивавахме в селището четири дни. По традиция хазната трябваше да престоява във всеки град най-много два-три дни и навсякъде [нейните придружители] трябваше да бъдат хранени и поени, включително и впрегатният добитък.

Оттук за три дни пристигнахме в ГАЛАЦ, който се намира на другия край на страната на богданите, откъдето започва земята на турците. Пред Галац минава бързотечна река — огромна, мореподобна, наречена Дуна¹⁰, която всява страх. [Тя] е опасна, обширна и дълбока като пропаст и поглъща хора [като] кръвожаден [хищник].

На 22 август, неделя, прекосихме тази безкрайна, трудно проходима река и чак понеделник успяхме да стъпим на другия бряг, в малкото село, наречено МИЧИН¹¹. Чакахме цели три дни, [защото] тук беше мястото, където турците събираха митническите такси. И тръгвайки оттам, пропътувахме два дни и половина и стигнахме град ХАРАСУВА¹² и на 26 август пристигнахме в ПАЗАРДЖОХ¹³, а оттам след двудневно пътуване спряхме в БРАВАДА¹⁴. Този град е разположен между две високи планини: някои граждани ни казаха, че в древността тук е било море. Навярно е така, защото и местността около града потвърждава [същото]. Тук живеят много арменци; те си имат къща—молитвен дом [в която служат], двама свещеници и един монах.¹⁵

Тръгнахме оттук [Провадия] и пристигнахме в ЕНГИКЪОЙ,¹⁶ но нощувахме в ЧАНГИ¹⁷. Рано сутринта тръгнахме на път и започнахме преход на БАЛКАНА. Пътят [през] тези Балкани бе много тесен и трудно проходим, каменист, провиращ се между високи [отвесни] планини. На места [той] бе толкова тесен, че едва можеше да премине талига. Между тези планини течеше лъкатушеща река. В продължение на един ден я преко-

свахме двадесет и шест пъти. И едва за три дни пристигнахме в АЙДОС, и то не защото пътят беше дълъг, а защото бе трудно проходим. Минавайки през ДЕЛИОРМАНА¹⁸, спряхме в КЪРККИЛИСЕ¹⁹. Това бе интересно и чудно място с естествено стърчащи камъни (по планините и доловете камъните бяха израсли като дървета). Затова всички къщи бяха градени с дялан камък.

Оттук за три дни — на 10 септември, стигнахме до забележителния и желан от всички прославен крайбрежен град и резиденция на византийските императори Цариград. Хиляди пъти съжалявам за моята неудачна съдба, че няхах щастието да заваря гемииите за Мъсър²⁰, които заминаваха за Ерусалим. Освен това пътят по суша бе затворен и се страхувах от персийците, затова цялата зима прекарах тук.

3. ОПИСАНИЕ НА ЦАРИГРАД

В Цариград имаше пет арменски църкви: във Вланка²¹ са три, от които най-старата е „Сурп Нигохос“²². След нея следват „Сурп Асдвадзадзин“²³ и „Сурп Саркис“²⁴. В Балат²⁵ имаше една църква, а друга, наречена „Сурп Кеворк“, се намираше в Сулуманастър²⁶. Тук [в Цариград] има четирима-петима *вартабеди*, трима епископи и може би сто и повече свещеници, без да смятаме дяконите.

В Цариград има едва осемдесет местни арменски домакинства, но бежанците и *гарибите* са около 40 000 домакинства, събрани главно в Цариград, Галата²⁷ и Скутари²⁸, защото част от отсрещния [азиатски] бряг е опустошен от джелалите²⁹, къщите са разрушени и всички бежанци са се настанили тук. И ако [човек] погледне, от Молдава до Цариград, из цяла Румелия до самата Велика Венеция няма град, село или чифлик, където да не живеят арменци, макар че сме потънали в нашите грехове и като прах сме се разпилели по лицето на земята, Господи помилуй нас!

Тук [в Цариград] е резиденцията на арменския вортабед Крикор Кесараци, облечен в черно, строго съблюдаващ [каноните на] религията, добросъвестен и непорочен, верен на господ-а-бога, много мъдър и отличен познавач на Стария и Новия завет, ревностен отшелник и постещ, който никога не яде месо, нито пие вино и дните си прекарва в сухоежбина и само в събота и неделя похапва масло, сирене, яйца и оливия, а също така по малко риба. При него живях почти година. Той имаше един ученик — филолог, на име Мовсес от Джуха³⁰, много скромен, добър, способен и истински светец и отличен познавач на Евангелието. Всеки ден четеше осемте канона на Псалтира и не губеше нито час — денем и нощем коленопреклонно и прилежно се молеше и постоянно четеше светото писание. Ето при какви богоугодни хора живях аз.

Веднъж помолих един гражданин да ме заведе в мечтаната и обичана от всички „Св. София“³¹. Дадохме подкуп на *шейхите* и те ни пуснаха да влезем. Като видях големия и великолепен храм, неговата ширина и височина, аз и моят спътник се възхитихме и възславихме господ-бога, защото никога и никъде не бяхме виждали такава голяма постройка. Видяхме разнообразни и чудновати колони, една от друга по-големи от различни мрамори — дълги и средни, тънки и дебели и всичките много красиви. Едни колони бяха червени, други — бели като сняг, някои — светлосини, четвърти — зелени, други — черни. Имаше и колони от оранжев и пъстър мрамор.

Колоните до половината бяха украсени с разнообразна красива резба, чиито вдлъбнатини [фасети] бяха залети със злато или украсени с лазурит. Човек трябва да има хиляди очи, за да гледа и се наслаждава на тази красота и на това велико изкуство.

По средата на храма се издигаше голяма колона, обкована околоръст на близо човешки ръст с бронз, по която пред очите на всички се стичаше влага. Показаха ни и книги, в които се казва, че тук се намирали мощите на свети Лусаворич³² и на свети Григорий Богослов³³. Попитах защо тя [колоната] е обкована с бронз. Служителите ми отговориха: „Понеже тук идват хиляди хора — мюсюлмани, християни, мъже и жени, които опипват колоната, за да навлажнят ръцете си със сцеждащата се вода и с нея да овлажнят лицето си, и от това постоянно допиране и триене на ръце и лица в колоната тя вече е отъняла с два-три пръста.“ И действително беше така. Сложили са бронзов обков, за да я предпазят от по-нататъшно отъняване.

Помолихме да ни заведат на последния етаж на църквата, защото до купола имаше още цели три етажа. След като отвориха една врата, изкачихме сто стълби, докато стигнем средния етаж, после изкачихме още сто стълби, докато стигнем най-горния. Всеки един от тези етажи бе толкова обширен и голям, че ако в храма се съберат 30 000 души, дори и [тогава] няма да бъде запълнен.

Тук видяхме чудесни творби на изкуството. В западната част на храма бяха сложени две плоски мраморни плочи, излъскани [дотолюва], че излъчваха светлина, които на турски се наричат ЯНАР ТАШ*. Разгледахме чудесните стенописи, на които са изобразени страстите Христови, а така също и образите на всеблагословената дева Мария и на светите Апостоли, пророците и мъдреците, патриарсите и на други светци, които бяха [така] заличени и повредени от неверниците, че едва-едва личаха следите им.

Вървейки по-нататък, видяхме стена по средата с врата от

* На турски означава горящ камък.

бял мрамор, върху която бе изсечен Христос с двамата си апостоли. Но и тази картина бе изподраскана и повредена. След като влязохме през тази врата, видяхме гроб без надгробна плоча, само с два стърчащи кръста. Питахме: „Чий е този гроб?“ Отговориха ни, че е на цар Константин³⁴, други казаха, че е на строителя [на църквата]. После изкачихме още 50 стълби, докато стигнем покрива. От всички страни имаше прозорци и през тях градът се виждаше като на длан.*

В храма разгледахме още много неща, които не искам да описвам подробно, за да не отегчавам читателите и слушателите. И за всичко, което видях, благодаря на всевишния, че удостои мен, недостойния грешник, да видя чудотворната „Св. София“ и да благославям хиляди пъти строителя и този, който е предприел строителството на това величие. Не зная кой и как може устно да разкаже и с думи да опише тази постройка, да пресметне разходите [по строителството ѝ] и да говори за красотите ѝ. [Тогава] как аз, най-глупавият и слабият сред сановниците, да възхваля или да я възвеличая и с какво да сравня „Св. София“, построена от светите царе, благословена от светите патриарси, прославена от ангелите, която прие 318 патриарси на Никея³⁵ и [още] 150 и която бе удостоена да се превърне в светиня. И както великият Рим се гордее с Петър и Павел, така и великият Константинопол — всеславен с богословите си, се гордее с вартабедите Григорий Богослов и Йоан Златоуст³⁶. В нея са събрани така също и други многобройни светци като нейно скъпоценно съкровище и безценен бисер.

И до ден днешен св. София прави велики чудеса. Ще разкажа [само] за едно от многото, което стана по мое време. През 1058 (1609) г. по заповед и по волята на императора³⁷ на „Св. София“ се качиха майстори, за да я възстановят и обновят. На единия от тях му се пришло по малка нужда, но го домързяло да слезе долу и се изпикал в съда с вар, обърквайки варта с урина, и така поискал да я използва. Но св. София не могла да изтърпи такава неблагочестива постъпка: в същия миг пред очите на всички тя хвърлила на земята него и съда [с вар], тялото му станало на парчета и се пръснало по земята като трупа на Симеон Влъхва³⁸. И който го видял, страшно се изплашил. Когато царят научил за случилото се, бил изумен, възславил бога и наредил отсега нататък никой повече да не си позволява [такова] безсрамие и наглост и ако на някой му се приходи по нужда, да слиза долу и да служи на нея [св. София] свято и със страхопочитание. Това чудо не видяхме с очите си, но чухме за него от работещите там почтени мъже — арменци, гърци и турци, а също така и от свещеници, които бяха много учудени [от случилото се].

.....

* На арменски буквално е казано „като на яйце“.

Тръгнахме [от „Св. София“] и само на няколко крачки видяхме голяма църква — величествена и куполна. И още щом влязохме в нея, забелязахме изображения на светни, които едва-едва личаха, и видяхме главния олтар — голям и широк. [Църквата] имаше високи и големи параклиси, превърнати в помещения за диви животни, и [затова] турците са го нарекли Аслан-хана. Там бяха настанени най-различни животни и във всеки [паракликс] имаше по [някое] от определен вид, като [например] лъв, рис, морска котка, тигър и други. Като видях всичко това, въздъгнах дълбоко през сълзи и казах: „Боже мой, защо допусна езичниците да наследят твоите владения и да осквернят твоя свещен храм. Защо изпълни тяхната лелейна мечта и ги остави да го поругаят? Оскверниха го свине и хищни зверове, а сега кръвожадни животни се хранят и пасат в твоята обител. Те разтуриха твоя олтар и ние се превърнахме в посмешище, предмет на хули и обвинения, а така също спечелихме презрението на нашите съседи.“ Обръщам се на изток и казвам: „Всемогъщи Господи, огледай се и виж, посети градините свои и намери изцеление, защото твоята невеста е и наша майка, която ти увенча с драгоценната си кръв и украси със слава и молитви твоя дом... По-добре е да се проваля или да умра, отколкото да видя с очите си такова печално, горестно бедствие. Тъжно ми е, тъжно ми е! Защо сега тя е презирана и опорочена от неверниците и защо мълчиш и търпиш?“ И мислено славейки господа, излязох опечален оттук. Казаха, че тази църква [в миналото] е била женски манастир.

АТ МЕИДАН

Пред тази църква се намираше голям площад, наречен „Ат мейдан“⁴⁰. По средата му се издигаше голям и висок обелиск от монолитен мрамор, поставен върху друга колона, опираща се на четири медни лъва.⁴¹ Човек може да се възхити на изобретателността и мъдростта на гения, който бе издигнал това чудо. И трудно ми беше да повярвам, че тя не е поставена от духове и великани, а от земни хора, създадени от прах. Обаче върху обелиска имаше надпис на гръцки и франкски⁴², който гласеше, че го е издигнал с хитрост един вортабед. Слава тебе, боже, амин!

И като направих няколко крачки, видях медна триглава змия [на височина] три човешки ръста и дебела [сплетените една в друга глави] една прегръдка.⁴³ Попитах защо е поставено [това], и ми отговориха, че то е талисман, създаден от мъдрец, понеже градът бил пълен с толкова много змии, че човек не можел да се огледа [и ставал тяхна жертва]. Издигнали този паметник [с триглава] змия и змиите изчезнали, измрели всич-

ки до една и повече не се появили... [Така постъпили] по примера на Мойсей от Стария завет, който със змията унищожавал всички змии.

ХОНТКЪЯР САРАИ

Вървахме по-нататък и на разстояние една пусната стрела видяхме колона,⁴⁴ висока седем човешки ръста, градена от големи каменни блокове, слепени без хоросан, която стои неподвижно за почуда и възхищение на хората. В съседство с нея е сараят на Хонткяр, по размери по-голям от град. [Сега] е ограден от тройна крепостна стена и едва след третата се намира [неговото] обиталището.⁴⁵

МЕИДАН

Кой би могъл да опише поотделно цялото величие на Мейдана — неговите извори (чешми), кухни, складове за дърва, сечища за дърва и други; градините, зеленчуковите градини, градинарите, новобранците, войниците в бронирани [доспехи].

ДЖЕМЗЕХАНЕ (Стара патриаршия)

В сарая имаше голяма куполна църква⁴⁶, която някога е била патриаршеска резиденция на Йоан Златоуст, и ни казаха, че тук почиват неговите мощи. Сега [църквата] са я превърнали в джемзехане и от нея са останали само куполът и параклисът. Но твърде вероятно е да са искали да разрушат и тях, за да не личи, че там е имало [християнска] църква, но не са успели, защото свещената ръка вцепенила всички и лицата се обърнали назад. За това те се разкаjali и със страхопочитание установили, че там денонощно горят [свещи] в чест на светинята.

ДИВАНХАНЕ

Още по-нататък е Диванхането⁴⁷, където отсядат везири и паши. Тук се събират хиляди и хиляди господа — чавуши, зиями и най-различни пъстри тълпи. В горната част на дивана се намира изящен и много красив палат. Който погледне през решетките му долу, вижда всичко, което става от тази и от другата страна на дивана, но него никой не може да го види. Този палат има два високи позлатени купола. Наоколо растат красиви чинари и неповторими и редки по красота дървета и водата тече по такива канали, каквито човек не може да види никъде. Тя [растителността] се полива редовно. До морето се намира голям, чудно красив дворец. Оттук си тръгнахме за дома.

На другия ден отидохме в безистана⁴⁸, които [в същност] са два: един нов и един стар. Първо влязохме в новия. Човек трябва да има хиляда очи, за да види и се наслаждава на красотата на платовете и на съкровищата от злато и сребро и особено на драгоценните копринени платове с втъкани златни и сребърни нишки, на разнообразните оръжия, на амфорите от стъкло и керамика, на безценните щитове, на превъзходните лъкове, на стоманените мечове и на кинжалите, инкрустирани със скъпоценни камъни, на ножовете с дръжки от чисто злато, обсипани със скъпоценни камъни. Не искам да говоря за златотканите платове — атлази, кадифета, *дамаскини*, плюшове, красиви ковчезета за бижута, различни пъстри тафти, вълнени платове и наметала, козаци, скъпоценни камъни, а също така едри маргарити, скъпо струващи сапфири и разни невиджани и нечувани фантастични предмети, които не можеш да намериш никъде другаде по света, а тук ги има в изобилие. Каквато стока си намислиш, можеш да я намериш.

Там имаше четири врати. Едната водеше за [отделението] на златарите и бижутерите и до най-различни майстори-занайтчин, каквито трудно би срещнал в други страни. Тук човек може да намери всичко, каквото реши да има и каквото му душа поиска. Има смарагди, рубини — едри като яйца, елмазени обци, разнообразни чаши, украсени със скъпоценни камъни, и човек не знае кое да купи и кое да гледа.

ЯСЪР БАЗАР

Втората врата на безистана води за Ясър базар⁴⁹, където се продават многобройни християни — роби от различни племена. Старците и стариците са насядали, а момчетата и момичетата, юношите и красивите жени стоят прави, продавачите държат ръцете им и шумно предлагат и продават стоката, както се продават мулета и коне. Останалите са събрани на друго място или стоят на площада като стадо овце.

Купувачите бяха много, идваха, оглеждаха хората за продан, откриваха лицата на момичетата и жените, бъркаха в пазвите им, опипваха цялото им тяло — от главата до краката, за да се уверят, че стоката е годна, че по тялото на робинята няма рани или някакви белези. И те стояха покорно и мълчаливо, гледаха засрамено своите купувачи. Тук имаше майки и дъщери, бащи и синове, братя и сестри, но клиентите не гледаха нищо, пазаряха се, разделяха детето от майката, брата от сестрата или сестрата от сестрата и ги отвеждаха в своя дом. Като видях всичко това, причиняващо скръб и болка, което никъде и никога не бях виждал, получих силно главоболие, сърцето ми затрепера, стана ми обидно, възмутих

се от цялата си душа и бях потресен до костите. От страх от мюсюлманите не се опитах да се доближа до робите, да ги разгледам или да разговарям с тях, макар и да знаех езика им. И затова с насълзени очи и много опечален вдигнах взор към небето, дълбоко въздъхнах и рекох: „Майчице, защо се измъчвам напразно, жалко за мене! По-добре беше да не съм се раждал или да не бях стъпвал тук, за да не видя тази печална и бедствена гледка!“ И казах: „О, всевишни Господи, създател наши! Докога ще ни оставяш в забрава и докога ще отвърщаш лице от нас? Защо ни предаде в ръцете на враговете-друговерци, на тези нечестни, жестоки скандалджии? Може би сме грешни пред тебе, като потъпкахме някои твои закони, и сме виновни, защото не изпълнихме твоята поръка. Помогни ни, господи, и нека твоята сила ни спаси от всички бедни.“

И видяхме тук още много жалки и трогателни неща, причинени от нечестивите мюсюлмани и от племето агаряни⁵⁰, които задушават и притесняват християните, мъчат ги и ги терзаят в ярема на робството, както някога египтяните [измъчваха] израелтяните.

Третата врата на безистана води за [отделението] на юрганджиите, книжарите, книговеците, на производителите на златна сърма и до най-различни дюкяни.

Четвъртата врата води до отделението на шапкарите и майсторите на *финджани*. Малко по-нататък видяхме магазини, [построени] от камък, в които се продава благородно сукно, френска порфира, преди от седемдесет до сто намотки, разнообразен филц, кадифе, сукно и други неща.

СТАР БЕЗИСТАН

На другия ден тръгнахме за Стария безистан. И тук можеха да се видят най-различни копнинени платове, съдове, конски седла, хамути, юзди, златоткани и сърмени покривала за коне, позлатени сребърни стремена, украсени със скъпоценни камъни и резба, бижута с маргарити и много редки неща, които трудно могат да се намерят другаде на такива [достъпни] цени и в такова изобилие. На съвсем друго място се намираха майсторите на шатри и палатки и [те имаха на разположение] много шатри и скъпи сандъци от кипарисово дърво.

СУЛУМАНАСТЪР

На следващия ден посетихме Сулуманастър⁵¹, който е в съседство с Йотн-кула⁵², където се намира построената от царете голяма каменна и куполна арменска църква, наречена „Сурп Кеворк“.

Манастирът е разположен на едно високо плато с изглед





към морето. Казаха ни, че е построен по заповед на цар Костас⁵³, сина на цар Константин. Манастирът е удивително съчетание от различни постройките сред чудни градини, потоци (азмаци), зеленина, цветарници, овощни градини, обилна и приятна на вкус вода. Там са [разположени] и многочислени жилища за монаси и миряни — кореняци и пришълци. На един висок хълм се вижда малък дворец с изглед към морето — много красив, позлатен, изрисуван с многоцветни бои, а пред него — голяма покрита пристройка, което не е нищо друго освен трапезария, където, като седнеш през горещите и душни часове на деня, не ти се ще да си ходиш. В съседство с църквата има един свод (арка), построен от камък и хоросан — тесен, дълъг като одринската Али паша⁵⁴ или като Геленджика⁵⁵ на Бурса. Цялата арка е изографисана с образите на 318 патриарси и над тях образа на Христос, вдясно — цар Константин, вляво — княгиня Елена с децата. Казаха, че тук е [заседал] съборът, че тук е била трапезарията на Йоан Златоуст. Но сега е престол и резиденция на арменския патриарх.

АВРАТ БАЗАР

По пътя се отбихме в Аврат базар⁵⁶. Там видяхме много висок стълб, чийто връх едва се виждаше. За възхита на зрителите целият бе изрисуван с картини, с образи на коне и с други неща. На това място имаше и други колони, но те не бяха високи като този.

ТАВУК ХАНЕ

След дълго пътуване пристигнахме в Тавук хане⁵⁷. Тук също се издигаше голяма мраморна колона, но тя не приличаше на [стълба] на Аврат базар. Околовръст на много места бе обкован със стомана, за да бъде здрав. Казаха, че уж вътре [в колоната] се намирили седем кошници хляб и риба, останали в излишък след благословията на Христос.* Тук и там имаше безброй големи и малки мраморни църкви, много параклиси, в които се съхраняваха мощите и костите на светци. Най-красивите от тях, построени на високо място, бяха незаконно отнети и заграбени от неверниците, а тези, които не бяха се харесали на похитителите, бяха оставени на гърците, понеже в миналото градът е принадлежал на гърците.

Тук имаше сто, а и повече гръцки църкви, а турските джамии, мечети, минарета бяха няколко хиляди. Имаше и чудни бани — големи, обширни, сводести, [построени] от големи каменни блокове с мраморни основи, ханища с големи железни порти като градските. Имаше ханове със сто, двеста и

* Матей, 15, 36—37.

триста стаи и посред хана — шадравани с приятна на вкус вода. Баните на [тези ханове] са също чудесни, една от друга по-големи, куполни като църква, много красиви. Едни са градени с бял мрамор, други са облицовани с разноцветен камък, трети имат гладки стени от бял фаянс, а други са построени по съвсем различен начин. В хановете работят няколкостотин служители — перачи, келнери, кафеджии и прислужници за всичко, които предлагат бански хавлии, салфетки, пешкири и най-различни удобства, каквито човек поиска и пожелае. В тези ханове има много фонтани и басейни. И всеки божи ден всичко се топи и привършва и ако човек непрекъснато идва тук, не му омръзва и пак иска [да дойде].

ЕДИ КУЛЕ

[Тук] видяхме много и разнообразни чудни сгради — нови и стари. Видяхме също така дворци на везири, на паши и на най-различни високопоставени господа, земевладелци и приближени на царя.

Този град има 24 врати⁵⁸: 18 откъм морето и шест откъм сушата, защото селището от всички страни е оградено от море, чиито вълни се разбиват в градските стени. При една от вратите се намира Еди куле — здраво укрепено и непристъпно. Тук е тъмницата, в която се хвърлят знатни князе, барони и ханове или пленени врагове. Там върху вратите са поставени [статуи] от бял мрамор с образите на различни големи и важни личности.

Посетихме и Хадърхалиман, Чалахапу⁵⁹, Саматия и още много места. Видяхме удивителни постройки и облицовани с камък подземия. Казаха ни, че под целия град е така, че от всички страни е заобиколен с вода. Освен това видяхме мостове, аквадуци и къщи, които не мога да опиша поотделно и да разкажа за всички тях, за да не задремете от умора, защото многословието навява скука на слушателите. През всичките дни на пребиваването ни не минаваше ден да не посетя една или друга църква или къща.

ПАЛАТ

Отидох в Палат, който е бил дворец на цар Константин⁶⁰. Тук той прекарвал лятото, понеже мястото е високо и въздухът — здравословен. До двореца имаше една много малка, но много изящна и красива църква, позлатена с чисто злато и украсена богато. Трябва да имаш хиляда очи, за да я гледаш. Там са се молили царят и царицата. На това място се събира митото на поляците и румънците, които пътуват по суша, а на онези, които [пристигат] от бреговете на Анадола, [митото] се събира край пристанището Емиш⁶¹.

И в Палат има църква — половината франкска, половината

арменска, където [франките] и арменците извършват различни църковни служби и литургии заедно, в мир и любов.

ГАЛАТА

На другия девствен морски бряг се намира големият и обширен остров Галата⁶². На него има 21 църкви: 10 гръцки, 10 франкски и една арменска — изключително красива, зидана с дялан камък, украсена с барелефи и сводове и се именува „Сурп Лусаворич“. Най-старата църква на франките се нарича „Сан Доменик“ — голяма, висока, просторна: веднъж годишно, в деветата седмица след Великден, се чествува празникът на църквата. В този ден тук се събират огромни тълпи, в това число и много турци и християни, жени и мъже, пристигат дори и момичета-отшелнички⁶³. Едни идват на поклонение, други — на зрелище като на празник, за да се видят с близки и познати. На този ден в Галата присъствуват и царските векили — посланици и консули на Венеция, Франция, Англия и други. Поради това тук могат да се намерят най-различни превъзходни благородни вина — мускат и малмазия. Те [християните] имат много големи и много високи кръчми, на три-четири етажа, откъдето Цариград с морето и геминте се вижда като на длан. Там могат да се намерят всички земни блага и [условия] за увеселения. [Поднася се] разнообразна и вкусна риба, различни видове хайвер, чирози и пушена риба, хубави портокали, лимони, зехтин, отбрани едри маслини и всевъзможни лакомства. Благодатна е Галата. Казват, че тя и Египет снабдявали Цариград с раци и скариди, миди и други деликатеси, които ги има тук в изобилие. Ако не са Галата и Египет, многолюдното население на Цариград може да умре от глад.

Крепостната стена, която огражда [Галата], е дълга около двадесет мили и е много широка и голяма. В нея се намират седем хълма, които приличат на седем големи града, пет колони и седем кули.

НАСЕЛЕНИЕ НА ГРАДА И УЧРЕЖДЕНИЯ

Казват, че в Цариград има 40 хиляди еврейски къщи, 40 хиляди гръцки, 10 хиляди арменски, а турските нямат брой и чет.⁶⁴ В града има 80 хиляди дюкяна и павилиона, 120 хиляди пивници и гостилници. Освен тях има много наследствени имоти (вакфлъци), джамии, кухни, странноприемници, ханове, училища, молитвени домове, старопиталища, приюти, площади, бани, чаршии с търговски редици. През всеки ден от седмицата работи по една от тези редици. Във Вланка има един бостан, голям колкото малък град. Улиците и площадите са многолюдни, магазините — пълни със стока.

БЛАГОТВОРИТЕЛНИ УЧРЕЖДЕНИЯ

Мюсюлманското племе е толкова милосърдно и добродетелно, че в началото на всяка улица е построило по една чешма и около нея са поставени много съдове със сладки и приятни напитки, които са в лед, за да могат минувачите и пътниците да пият и изпитат удоволствие. По същия начин в много безводни и безлюдни места за пътниците е осигурена студена вода. Има хора, които я карат с магарета или на рамо и викат: „От любов към бога пийте чиста и студена вода!“ И никой не прави разлика във вярата — гяури или евреи.

Те [мюсюлманите] имат много училища. Два пъти дневно се готви храна за болни и за гости. Не само в градовете, но и в селата, в обезлюдените местности, в планините и в горите, в пещерите и пустинните местности са построени странноприемници, ханове, големи джамии, бани, водоеми. Като пристигнат керваните — отседат, хранят се два пъти дневно, пият студена вода, изкъпват се в баните и продължават своя път, без да плащат нито грош.

МОСТОВЕ

Над реките, големите канали и забележителните местности са построени големи и широки каменни мостове — с много сводове, с петдесет, а може би и сто отвора, през които минават хора, впрегатен добитък и животни и всичко това става безплатно за срам и позор на лъжехристияните, които, като поставят две дъски над някое блато или ручей или ако построят дървен мост над река, събират принудително от всеки минувач по две пари за коня и за талигата.

МОЛИТВА И ПОСТЕНЕ НА ТУРЦИТЕ

И така те много обичат да се молят и петте *намаза* правят не само в къщи, но и по пътя, не пропускат да го изпълняват и денем, и нощем, зиме и лете, дори когато се намират посред пътя във вода и сняг, пред някоя локва. Те лягат или коленичат във водата, молят се и дори когато са с приятели и са изостанали от тях. Срам и позор за мен, злочестия. Уж сме християни, а ни мързи дори веднъж на ден да ходим на църква и ако отидем, правим го като наказание. Дори в свободните си часове не се молим в църква, както правят те [мюсюлманите], и то от цялата си душа, независимо от това, в къщи ли са или на път.

Те [турците] постят тридесет дни и го наричат рамазан. И те като евреите и сирийците постят денем, а вечер нарушават постенето, ядат месо и най-различни гозби и ядат по три-четири пъти до разсъмване и после заспиват и като се събудят, отново

ядат. Виното го смятат за забранено и не пият, затова тук пиянството не е познато.

Те имат и други благотворителни учреждения и правни [институции], организация за помощи и милостиня, макар че някои от тях вече ги закриват, както при християните.

ГРИЖИ ЗА ЖИВОТНИТЕ

Те полагат и грижи за животните, зверовете и птиците. Има една голяма джамия в Караман⁶⁵, тази, на чийто площад на няколко места приготвят шишчета и кебапчета и ги хвърлят на безпризорните кучета и котки, а така също и на гарваните, които се стичат на орляци в точно определенния час, за да се нахранят.

ПЛОЩ НА ГРАДА

Цариград е толкова пръснат и голям, че ако избухне пожар в един квартал на града и изгорят десет или двадесет хиляди къщи, никой няма да знае къде е избухнал пожарът и всички ще се питат какво и къде е станало.

Всички градини са кипарисови. Колкото и пътища да има от Цариград до Едирне и до други [градове], всичките са дълги до шест дни пътуване и всичките са мокри и калдъръмени. И навсякъде край тях има извори, а така също контрольори, пазачи, полицаи, които да предотвратяват бедни, кражби и побои.

РЕЛИГИЯ НА МЮСЮЛМАНИТЕ

[Мюсюлманите] вярват в бога, но отричат троиността на божеството — отец, син и дух свети, макар че в книгите им съществува троиност и на арабски език я признават, казвайки: „Аллах, валлах, таллах и рух“⁶⁶, което е написано и в книгата Питане⁶⁷, а също така ще [я] намериш и в отговорите на вортабед Матеос⁶⁸ на мюсюлманите. Те вярват не в Христа, а в пророците и признават четири книги: Петокнижие, Псалтира, Евангелието, а четвъртата принадлежи на Мохамед и я наричат Коран и го почитат повече от останалите три.

ТЪРЖЕСТВА НА СУЛТАНА

Аз съвсем малко разказах за султанските салтанати, за това, как хонткарът всеки петък тържествено потегля за джамията. Защото всеки петък, наречен от турците джумая, задължително, по традиция се отива в построените от предишните царе джамии и после още по-пищно и по-тържествено [цялата процесия] се отправя за „Св. София“.

Султанът, [съпроводен] от тълпа войници и конница, князе и велможи, облечени и нагиздени с доспехи и мечове, гръгват на път и като ги видиш, ще помислиш, че отиват на война. Вдига се такъв шум, че целият град се стича на улиците, създава се движение, хиляди хора се тълпят край пътя, по който ще мине царската процесия, за да гледат и се наслаждават на шествието. Най-отпред вървят и веднага се нареждат в две редици пред входа на султанския дворец триста-четиристотин еничери с *мучавази* на главите. И мучавазите са различни: едните са от бяло сукно без [втъкани] сребърни нишки, други са жълти, трети са позлатени, а четвърти — украсени със скъпоценни камъни. И щом султанът потегли, пред него тръгват пехотата като на война, макар че отиват на молитва. След тях вървят телохранителите, командири на пехотни полкове, след тях кавалеристите, ябяши на коне със сребърни каски на главите, украсени с пера, със скъпоценни златоткани конски наметала и с лъкове в ръка. След тях вървят чаушите и чаушбашиите с големи разкошни тюрбани и позлатени конски амуниции, а седлата на конете са от чисто сребро. След тях вървят вестоносците, сиреч пайеките — пеша или на коне, носейки на главите си кръгли позлатени шлемове и каски. После са агите, земевладелците, пашите, две кадъ-аскъари, след които следват *юфтията*, везирите и държавните служители на арабски коне, чиито амуниции са украсени с маргарити и скъпоценни камъни, каквито няма никой друг цар на която и да е страна. Най-накрая върви великият везир, а непосредствено след него — монархът на изумително великолепен кон, чието седло, покривало и всички амуниции са украсени със злато, с големи бели маргарити и със скъпоценни камъни, които с блясъка си могат да ослепят човека. И не можеш да определиш размера на тези богатства или да опишеш с думи количеството на тези безценни съкровища, коне и други, каквито не могат да се намерят при други царе. На главата си монархът носи голям тюрбан и на него — две пера, украсени с безценни камъни, всеки един от които струва по 1100 гроша. Непосредствено след царя [вървят] двама храбри, въоръжени юначни мъже със страшен външен вид — брадати, здраво хванали в ръцете си тежки боздугани. Най-накрая вървят ковчежникът и главният евнух.

А тези, които вървят след тях или покрай тях и са зрители, крещат: „уй, я уй“, което означава величаене на монарха в смисъл, че е „бог на земята“. С такава тържественост и с такава салтанати той [хонткарът] отива в молитвения дом за *намаз* и това го наричат йер халифа.

И след като видях всичко това, се учудих на търпението на господата, дето е дарил с такава слава и величие неверниците. И търпеливо чаках да се сбъдне моето заветно желание — да замина на поклонение на избраните от мен места, но настъпи зима. пътищата се объркаха и по тях станаха големи вълнения.

3. ПЪТЕШЕСТВИЕ ОТ КОНСТАНТИНОПОЛ ДО ВЕНЕЦИЯ

Размислих и си казах: „Докато се умиротвори страната Муш, ще отида и ще посетя светите гробове на апостолите Петър и Павел.“ И докато обмислях [как да стане това], непретенциозният бог, който дава на всички всичко без упреци и изпълнява всички молби, предугади стремежите на мен, недостойния, и изпълни желанието ми.

От Енгюри⁶⁹ пристигна голям керван, натоварен с вълна. С него пристигнаха известни арменски търговци и един вартабед на име Закария Ванеци⁷⁰. За няколко дни се запознахме и сприятелихме и те ме убедиха да тръгна заедно с тях. И така на 11 юни 1060 (1061 г.) след продължителни приготовления по волята божия потеглихме на път.

За шест дни пристигнахме в ЕДИРНЕ⁷¹. От Цариград до Едирне пътят бе калдъръмен, и то такъв, сякаш не бе отгъпан от хора и добитък. По него на всяка от спирките имаше различни ханове, построени от камък, скъпи джамии, бани, гостоприемници, болници. Там два пъти на ден даваха храна — пилаф, зерде-яхния и два *фодула* хляб. Не искам да разказвам за цветните градини и красивите кипариси, чешмите и неповторимите води. И хиляда човека да пристигнат тук, могат да намерят приют, да се нахранят, да се напият, да напоят добитъка, да си починат и когато поискат, да се изкъпят в баните и да тръгнат на път.

По шосето срещаме каменни мостове над широки и големи реки, които имаха по двадесет, четиридесет и седемдесет свода.

Едирне е престолен и православен град, пълен с всякакви блага, [има] в изобилие плодове. Край града текат три реки, които радват хората, защото според Давид* реките създават радост на божествения град. В града има една каменна арменска църква, шест свещеници, двама монаси и един епископ и двестатри арменски семейства, но кореняците са много малко. Там прекарахме пет седмици. Около града [на разстояние] половин ден път имаше много градини и лозя. [Одрин] е също търговски и благоустроен [град], уважаван и предпочитан от всички търговци.

И тръгвайки оттук, за шест дни през Румелия пристигнахме в големия град ХУЛУБА⁷². През този град минава голяма река. От книгите научихме, че той бил построен от бащата на Александър — Филип Македонски⁷³, но други ни [казаха], че не е така, че на морския бряг има и друг град Филипи⁷⁴. Тук заварихме един арменски свещеник и сто арменски домакинства. Още щом пристигнахме, те поискаха да ни отведат у тях, обаче не успяхме да отидем, защото керванът тръгна. В Ху-

* Псалт. 45,5.

луба вирее хубав ориз, но е червеникав и не прилича на ориза от Мъсър.

Оттам за половин ден пристигнахме в град ТАТАР ПАЗАРЪ⁷⁵ и оттук за седем дни пристигнахме в СКУП⁷⁶, [като] минахме през много планини, гъсти кедрови гори, реки и престояхме там 12 дни, защото по-нататък пътят беше много опасен поради наличието на пирати и крадци. Тук има три арменски семейства — градинари, много гостоприемни и верующи, които ни заведоха в своите градини, успокоиха ни, гощаваха ни с разнообразни ястия, занимаваха ни със сладкодумия, докато пристигне друг керван. Едва тогава тръгнахме заедно на път. Тук има рудник за гъоз ташъ⁷⁷ и една възрастна жена е взела на откуп тази мина.

Оттам за шест дни с голям труд пристигнахме в ЕНИБАЗАР⁷⁸, като преминахме през високи и големи планини и дълбоки долове. В един от тези дълбоки долове течеше голяма река и лъкатушеше така, че за един ден с коне и мулета я прекосявахме шестдесет пъти. Планинският път бе толкова тесен, че впрегатният добитък едва минаваше. Горе се виждаха скалистите върхове на планината⁸⁰, покрити с гори, а долу — реката едва се виждаше, а ние вървахме по средата.

Минахме по такава висока планина, че и слънцето не се виждаше, а имаше само мъгла и студен вятър и така се простудихме, че всички слязохме от конете, а мнозина от нас се разболяха от силния студ, макар че бе месец август. Вървейки по този път, изпитахме много страхове, защото разбойниците на групи скитаха по тези места, ограбваха и опожаряваха цели градове и села, а на пътниците искаха откуп, както бяха сторили със *сохтите* на Анадола. От този Енибазар се изнасят малки и големи катинари от различен вид. В пазарни дни от всеки град и от [всяко] село пристигат търговци, които докарват ключове и катинари. Търговците купуват ключове, после обикалят различни страни и ги продават. През града минава голяма река — червеникава и мътна.

Оттук за пет дни се добрахме в БОСНА САРАЙ⁸¹, голям град, построен на висока планина. През него минава много голяма река, много по-голяма от тези, които видяхме. Това е оживен търговски град и седалище на румелийския беглербег. Там открихме четирима арменски търговци, които, след като ни успокоиха и утешиха, ни посрещнаха с дълбока обич, настаниха ни в къщите си, за което дано господ ги възнагради. Престояхме два дни. Жителите на тази страна [Босна] са едри, високи, силни и мускулести юнаци. Те абсолютно не знаят турски и говорят само български⁸². И ни казаха, че в Румелия освен градовете има и 80 000 български села. Вероизповеданието на всички е гръцко.⁸³ Техният архиепископ седи в АТРАНА⁸⁴. Запитах: „Защо цялата провинция е приела мюсюлманска вяра?“ Отговориха ми, че веднъж пристигнал един *хараджчи* [да събира данъци] и те от

бедност се отрекли от вярата си и се потурчили, за да не плащат *хардж*. Тогава *харджията*, след като събрал данъците, се върнал във Високата Порта и обяснил на хонткара, че босненци са приели мюсюлманската вяра не в името на господата, а заради данъка. Тогава султанът заповядал: „Нека плащат [всички], макар и да са станали мюсюлмани, с изключение на тези, които са ходили на [хаджълък] в Мека.“ И хората, като видели, че хем се потурчили, хем плащат данък, започнали заради данъка да ходят в Мека. Сега всички тук са *хаджи* и сред тях има много малко, които плащат данък, и тях ги наричат *Румели гази*. Навсякъде в Босна има български манастири.⁶⁵ На пет мили от града на висока планина се намира голям, великолепен и известен манастир: казаха ни, че в тази епархия влизат триста села. Като влязохме вътре [в манастира], го разгледахме, благославяйки господата. Край манастира има голям горещ извор, който върти 12 воденици. На друго място, около Хулуба, също видяхме големи басейни, построени от царете. Те имат каменни украшения като банята в Брусла. В Босна всички говорят български и когато трябва да се закълнат в нещо, освен името на Мехмед не знаят нищо друго на турски и затова казват: „Такоми бога и вира мехмедска“, сиреч „Ето ти бог и вяра мохамедска“.

Тръгнахме и за две и половина денонощия пристигнахме в град КИЛИС⁶⁶, който се намира на границата със страната на франките. Отсам [границата] е турско, оттък — на франките и по средата тече река. Но по пътя се натъкнахме на големи трудности, изпитахме мъки и ядове, които ни причиниха много неприятности. С една дума, теглихме много, защото по тези места скитаха многобройни разбойнически групи. Беше толкова трудно, че кервани от 500—600 души не се решаваха да пътуват през тези места.

Изкачихме се на една много стръмна и висока планина, по която не можеше да се движи нито кон, нито какъвто и да е впрегатен добитък. [Наоколо] само камъни и беше толкова страшно, че нямаше къде да стъпим, ала добре, че бяха направили дървени стълбища, по които с голям труд се качвахме с мулетата и конете. В пределите на Килис не можахме да видим орна земя, навсякъде се виждаха само камъни. Дори и нивите и градините [бяха] върху дребен камънак. Растения, лозя и градини виреят без почва, както в Ерусалим, където земята също е безводна и камениста.

Когато преминахме на другия бряг на реката, вече бяхме в СПИЛТСКАТА КРЕПОСТ⁶⁷. Пресрещнаха ни войници, на което много се зарадвахме, защото помислихме, че идват да ни приемат и отведат с почести. А те ни отведоха в един дом, наричан Назарет⁶⁸, и като ни затвориха и заключиха в килията, си отидоха. Тъй като не знаехме техния език и как стоят нещата, потънахме в неутешима мъка и цял ден проливахме съл-

зи. Вечерта погледнахме през прозорчето и видяхме много търговци — християни и неверници от най-различни градове: Цариград, Анкара, Едирне, Джуха и други области. Разговаряхме с тях и ги питахме: „Защо са ни задържали?“ Те ни отговориха, че такъв бил тукашният ред. Дори и турски султан да пристигне, задължително трябвало да го отведат в Назарета. Като чухме това, още повече се огорчихме и ни обхвана неутешима мъка, че се възмутихме и езиците ни пресъхнаха. Измъчвахме се като затворници и заточеници, никой не идваше при нас, нито пък някой имаше възможност да види или да се срещне с някого. На втория ден при нас пристигна един гвардеец, сиреч надзирател [назър], и ни каза, че ще изпълнява всички наши желания и ще ни купува това, което пожелаем. Но нито знаехме техния език, нито те — нашия. Затова разговаряхме като глухонemi — с крака и ръце. Щом поискаме ядене и плодове, веднага ни ги подаваха през прозорчето, а ние им хвърляхме парите. Като видях и преживях всички тези бедни, които се стовариха на главата ми, аз въздъхнах и произнесох тази елегия:

Боже наш, спаси ни ти,
От този назарет в страната чужда!
Попаднахме тук, без да знаем,
тежка беда ни налегна.
Назарета е зла тъмница,
резерват е той човешки.
Нито в книгите е писано за него,
нито бог го е създал, а от глупци
е той измислен.
Назарета е звяр ехиден,
държат ни без хляб и вода,
а е пълен с бълхи и комари едри.
Назарета е истински ад
и костите човешки огризва.
Господи наш, избави ни,
да излезем живи-здрави.
Тъгуваме за човешки лик
и по гозби вкусни, разни.
Повикаш ли някого,
бързат гръб да ти обърнат.
Скръб голяма ни налегна,
да ни пази бог от по-лоши
и от тези хора без жал и срам.
Четирийсет дни държат ни вече,
в беда тежка тук попада
всеки, който е без лари,
и тогава той разбира
що е живот и що е смърт.

Боже наш, избави ни,
изведи ни от портите,
та да идем във Франкистан
при гроба на Петър-Павел.

Всяка седмица идваха да вземат дрехите, завивките и торбите ни, изтупваха ги, простираха ги на въжета да се проветрят. Отдалече [успяхме] да разговаряме с арменци и малко се поутошихме. Казаха ни, че в Назарета се отнасят различно към хората: тези, които носят вощък, [обработени] кожи и тем подобни стоки, ги държат двадесет и пет дни, а тези, които носят вълнени платове, кожи с руно, козяхк, червена вълна и друга, трябва да изчакат четиридесет дни, а онези, които не носят нищо — двадесет дни. Ние нямахме нищо, но *вартабедът*, който пътуваше с нас, носеше няколко топа козяхк и заради него и нас оставиха четиридесет дни. Вартабедът тъжеше, беше огорчен, оплакваше се и ги ругаше, сърдеше се, отегчаваше се и въздишайки, ни казваше, че ние сме виновни, дето сме минали по този път и сами сме се натикали в този тесен затвор.

Щом се изпълниха четиридесетте скръбни дни, изведоха ни и още щом стъпихме в града, видяхме величествена каменна църква и камбанария с големи и малки камбани, чийто приятен звук зарадва душите ни. Върху църквата и камбанарията стърчаха големи позлатени кръстове. Тук и по-нататък вече не срещаме нито мюсюлмани, нито турски закони, всичко бе християнско. Като видяхме всичко това, се зарадвахме и се ободрихме духом и телом, забравихме преждията, страданията, мъките и трудностите на пътя, а така също и Назарета. Оттук нататък изчезна господството и могъществото на мюсюлманите и се възцари Христос и християнството.

[Този] град е пристанищен и гледа към морето. Ограден е от всички страни с лозя и смокинови дървета.

И чакахме тук, докато дойдат кораби от Венеция, защото и това море беше пълно с разбойници. След три дни пристигнахме в пристанището на ЗАТРА⁸⁹ и още щом влязохме, видяхме прекрасни църкви, манастири и епископска резиденция, построени от красив камък, с кули, а също така с непревземаема крепост, градски високи стени, служещи за защита.

И оттук нататък [до Венеция] минахме през много градове, красиви местности с многобройни селища, замъци, крепости и манастири, за които не съм писал и не мога да пиша поотделно.

В края на дванадесетгодишното си пътуване Лехаци се връща в гр. Лвов, минавайки отново през България и Румъния, но не дава никакви описания, може би защото ги е посетил само преди година-две.

- ¹ Арменското летоброене започва от 551 г. Когато се дава годината по арменското летоброене, към нея трябва да се прибави 551 г., за да се получи съвременното летоброене. Напр. в случая: $1057+551=1608$.
- ² Молдовски (в миналото Молдава била наричана Богдан, или земя на богданите).
- ³ Гр. Сиятин, СССР.
- ⁴ Гр. Сучава, Румъния.
- ⁵ Река Сучава, вливаща се в р. Серет, приток на Дунав.
- ⁶ Гр. Яш, Румъния.
- ⁷ Изброените арменци са известни като придворни доставчици на султана.
- ⁸ Гр. Васлуй и едноименната област в Румъния.
- ⁹ Гр. Бърлад, Румъния.
- ¹⁰ Река Дунав.
- ¹¹ Гр. Мачин, Румъния.
- ¹² Гр. Хършова (Хърсово), Румъния.
- ¹³ Гр. Толбухин (Хаджиоглу Пазарджик).
- ¹⁴ Гр. Провадия.
- ¹⁵ Лехази има пред вид старата арменска църква в Провадия, която се споменава през 1677 г. и от полския дипломат Ян Гилевски, наричайки я римска, понеже имала далматински произход (вж. *Г. Първев*, Полски пътепис за българските земи от 1677 г., Изв. на БИД, XXVIII, 1972, с. 335). Специално за тази църква вж. *А. Маргос*, Археологически разкопки на арменската църква „Св. Степанос“ в гр. Провадия, Изв. на Нар. музей, Варна, XII (XXVII, 1976).
- ¹⁶ Преиначено от Еникьой (Ново село), навярно селище на мястото на дн. с. Дългопол, Варненско.
- ¹⁷ С. Ченге, дн. с. Аспарухово, Варненско.
- ¹⁸ Някои пътешественици са наричали Делнорман горите на Странджа и Сакар планина, а други — горите край Одрин. Същото твърди и пътешественикът *Пиер Белон* (вж. *Френски пътеписи за Балканите*. Т. I. С., 1975, с. 157).
- ¹⁹ Гр. Къркларели (Лозенград), Турция.
- ²⁰ Гр. Кайро, а често под Мъсър се разбира и Египет.
- ²¹ Един от кварталите на Цариград край Мраморно море.
- ²² Св. Николай (арм.).
- ²³ Св. Богородица (арм.).
- ²⁴ Св. Саркис (арм.).
- ²⁵ Правилното е Палат. Това бил един от богатите райони на Цариград, населен основно с евреи и арменци. Арменците имали своя църква на името на св. Апостоли.
- ²⁶ Древен манастир и район около него, известен също като манастир на св. Кеворк, предаден за ползуване на арменците от султан Мохамед II Завоевател и до 1641 г. резиденция на арменските цариградски патриарси.
- ²⁷ Предградие на Цариград, отделено от него от залива Златен рог.
- ²⁸ Голямо предградие на Цариград, на азиатския бряг на Босфора, където до XIX в. било съсредоточено арменското население на турската столица.
- ²⁹ Така били наричани участниците във въстаническото движение в Турция. Името произхожда от шейха Джелял, ръководил селското движение, в началото на XVI в. провинция Токат и Амасия.
- ³⁰ Град на северния бряг на р. Аракс, на пътя от Армения за Персия, един от големите търговски центрове на средновековна Армения.
- ³¹ Храмът „Св. София“, шедьвър на средновековната архитектура, построен от Изидор от Милет и Антими от Трал през 532—537 г. След превземането на Цариград от турците църквата „Св. София“ била превърната в джамия.
- ³² Крикор Лусаворич (Григорий Просветител) бил първият арменски патриарх (301—333), въвел през 301 г. християнството като официална религия в Армения.
- ³³ Григорий Богослов (Назианзин) (330—390) — гръцки поет и прозаик, църковен деятел и мислител, епископ на гр. Назианза (Мала Азия), внесъл в теологията методите на платоническата диалектика.

³⁴ Константин Великий (285—337), римски император от 306 г., основател на Цариград (Константинопол) (324—330).

³⁵ През 325 г. в Никея се състоял Първият вселенски събор, на който бил разработен и утвърден „символът на вярата“ на ортодоксалната християнска църква и било осъдено арианството и признато за ерес. В събора взели участие 318 представители на висшето духовенство, които след събора били поканени от император Константин на тържества в Цариград.

³⁶ Йоан Златоуст (350—407), византийски църковен деятел, епископ от Цариград (от 398 г.), представител на гръцката църковна риторика. Автор на проповеди, панегирици и псалми.

³⁷ Лехаци много често нарича султаните императори и царе.

³⁸ Симеон (Симон) Влъхва бил основател на гностическата секта на симонианите, съществувала още през III в. С. Лехаци навярно в случая има пред вид притчата за неговото противоборство с Петър и несполучливия му опит да се възнесе на небето.

³⁹ Древната църква „Св. Йоан Евангелист“, близо до храма „Св. София“ в Цариград, превърната от турците в зверилик.

⁴⁰ Ат мейдан (букв. Хиподрум) е голям площад в Цариград, намиращ се на мястото на стария хиподрум, построен от Константин Велики през IV в.

⁴¹ Лехаци има пред вид обелиска на Теодосий I (Велики) (346—395), монолитна колона от тивански гранит, висока 30 м и широка в основите 2 м. Той бил издигнат в Хелиополис от фараона Тумус III през 1700 г. пр. н. е. През 390 г. Теодосий I заповядал да бъде докаран в Цариград и се поставил в центъра на хиподрума в чест на победата му над Максим през 388 г. Върху пиедестала са изсечени барелефи, изобразяващи различни събития от времето на Теодосий. Изобразен е Теодосий с жена си Евдокия и синовете му Аркадий и Хонори. Пероглифните надписи са много добре запазени.

⁴² Латински.

⁴³ Южно от обелиска на Теодосий се намира т. нар. змийска колона, поставена също от Константин Велики. Тя има формата на три вплетени една в друга змии, отлети от черен бронз. Гърците я заграбили от персите след победата си над Ксеркс. В миналото змийските глави образували горе красив капител, на който стоял златен триножник с чаша с диаметър 3 м, подарен на храма на Аполон в Делфи в чест на победата над персите в боевете при Саламин. Сега колоната няма нито капител, нито триножник, нито чаша и се намира два метра под нивото на площада. Изглежда, на времето хиподрумът бил построен на много по-ниско ниво (вж. Ю. А. Петросян, А. Р. Юсупов, *Город на двух континентах*. М., 1977, с. 240).

⁴⁴ Колоната на готите в градината на двореца Топкапу, представляващ обелиск, висок 15 м, изработен от монолитен коринтски гранит. Колоната била издигната в чест на победата на готите при царуването на император Клавдий II Готски. Легенда гласи, че тук имало и статуя на Визант. Колоната на готите е един от най-древните паметници на Цариград.

⁴⁵ Лехаци описва двореца Топкапу, построен от султан Мехмед II. Дворецът заемал огромна територия и приличал на град. Неговият трети двор бил предназначен само за султана и дворецовите служители.

⁴⁶ Джемзехането преди е било старата църква „Св. Ирина“, унищожена от пожар през IV в. при император Константин и отново възстановена през 532 г. от Юстиниан. След като турците я заграбили, я превърнали в джамия, после в арсенал и накрая в музей на оръжия. До идването на кръстоносците тук се намирали саркофазите с мощите на Константин, Юлиан, Теодосий, Аркадий и др. Самата дума джемзехане произхожда от сложната дума джем-за хаан, което означава странноприемница за високопочтени гости-благородници.

⁴⁷ Диванхането представлява тронната зала, влизаща в състава на двореца Топкапу. Над залата на дивана се издигала голяма квадратна кула. Залата се осветявала от големи решетъчни прозорци.

⁴⁸ Безистан, освен че е добил популярност като закрит пазар с вътрешни улици и магазини, означава буквално „царство на платовете“, защото първоначално безистаните били място за продажба на занаятчийски изделия и предимно

на платове. В Цариград имало два безистана, които съществуват до днес.

⁶¹ Робски пазар, част от безистана.

⁵⁰ Съгласно библейската легенда древноеврейският патриарх Аврам имал от прислужницата на своята жена Агара син Измаил (Исмаил), когото мюсюлманските народи смятат за свой родоначалник. Затова християните наричали мюсюлманите измаилтяни или агаряни.

⁵¹ Означава воден манастир, богат на водоизточници.

⁵² Еди куле (Седем кули), крепостно селище и резиденция на османските султани и везири край Босфора.

⁵³ Под Костас авторът има пред вид Констанций (351—361), син на император Константин Велики.

⁵⁴ Става дума за одринския Али паша (XV в.), който е забележителен с това, че под един свод се намират около 100 павилиона.

⁵⁵ Закрит пазар в Бурса, Турция.

⁵⁶ Пазар за робини. Намирал се е на мястото на форума на Аркадий, в чийто център се издигала колона, поставена в чест на император Теодосий I. Сега е останал само шестметровият висок пиедестал на колоната.

⁵⁷ Тавукхане на тур. означава „птичи пазар“ и действително става дума за цариградския пазар на птици, коне и мулета. Намирал се е край бившия форум на Константин, сред който се издигала колона, докарана от Рим по заповед на Константин. Пострадала по време на пожара през XVI в. и затова сега цялата е обкована с железни обръчи.

⁵⁸ Фактически са били 33:11 — откъм сушата, 13 — откъм Златния рог и 9 — откъм Мраморно море. По-късно някои от тях били зазидани.

⁵⁹ Чатлахана била шестата врата на замъка Седем кули (Еди куле), излизаща на Мраморно море с присъединените към нея квартали.

⁶⁰ Дворецът на Палеолог или т. нар. Текфур сарай (XIV в.) Лехаца нарича дворец на Константин.

⁶¹ Пристанище край брега на Златен рог, недалеч от входа за Мраморно море.

⁶² Лехаци погрешно го нарича остров, докато то е обособен от залива-квартал на Цариград. Тук се намира една от най-старите кули в Европа — Талатската (или кула на Христос от V в.).

⁶³ Жени, които са се зарекли да не излизат от къщата си и да не се омъжват.

⁶⁴ Тези цифри не могат да се приемат за напълно достоверни, защото за посочения период се дават и други сведения (вж. *A. Refik. Eski Istanbul. I., 1931, p. 98—102.*)

⁶⁵ Един от кварталите на Цариград, наречен на името на преселилите се гук при царуването на султан Мохамед II Завоевател жители на малоазиатските карамани. Те също изповядвали мюсюлманска вяра. В този квартал се намирал пазарът за месо, където по турски обичай докарвали добитък и животни.

⁶⁶ „Аллах, валлах, таллах и рух“ е клетва, която в превод означава: „Кълна се в бога и духа божий.“

⁶⁷ „Книгата на разпита“ на големия арменски философ от XIV в. Крикор Татеваци, в която под формата на въпроси и отговори се критикуват нехристиянските религии и еретически учения.

⁶⁸ Вартабед Матеос бил ученик на Татеваци. Лехаци се позовава на неговата книга „За разпитването на неверниците: различни отговори“.

⁶⁹ Гр. Анкара, Турция.

⁷⁰ Става дума за вече споменатия в коментара на увода за С. Лехаци Закария Ванкан (вж. ком. 6).

⁷¹ Гр. Одрин, Турция.

⁷² Филибе — турското название на Пловдив (вж. *B. Cvetkova. Filibe. Encyclopedie de l'islam. Paris—London, II, p. 194.*)

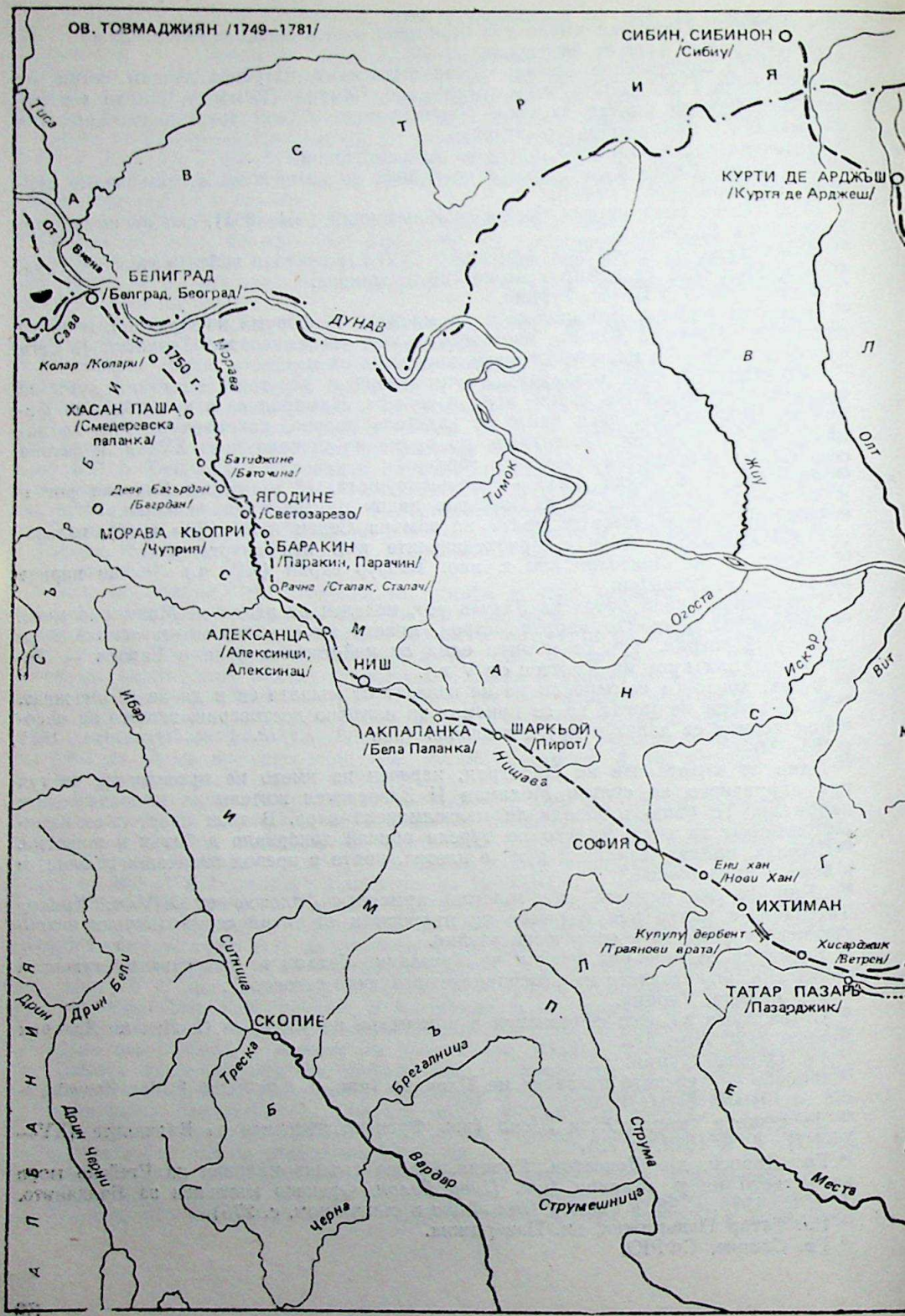
⁷³ За същото твърди Жан Шено (вж. Френски пътеписи за Балканите (XV—XVIII). Т. 1, 1975, с. 72).

⁷⁴ Гр. Дорнск, дн. Доксатон, Гърция, бивша гръцка колония на Егейско море до устието на р. Марица (вж. *Пиер Белон, Френски пътеписи за Балканите. Т. I, С., 1975, с. 98, а също и Пол Люка в същия том, с. 275.*)

⁷⁵ Гр. Татар Пазарджик, дн. Пазарджик.

⁷⁶ Гр. Скопие, СФРЮ.

ОВ. ТОВМАДЖИЛАН /1749–1781/



СИБИН, СИБИНОН О
/Сибин/

КУРТИ ДЕ АРДЖЪШ
/Куртя де Арджеш/

БИЛИГРАД
/Билград, Београд/

ДУНАВ

ХАСАН ПАША
/Смедеревска паланка/

БАТУЖИНЕ
/Баточина/

ЯГОДИНЕ
/Светозарево/

МОРАВА КЪОПРИ
/Чуприч/

БАРАКИН
/Паракин, Парачин/

РАЧНО /Сталак, Сталач/

АЛЕКСАНЦА
/Алексинци, Алексинац/

НИШ

АКПАЛАНКА
/Бела Паланка/

ШАРКЪОЙ
/Пирот/

СОФИЯ

Ени хан
/Нови Хан/

ИХТИМАН

Купулу дербент
/Траянови врата/

Хисарджик
/Ветрен/

ТАТАР ПАЗАРЪ
/Пазарджик/

СКОПИЕ

Треска

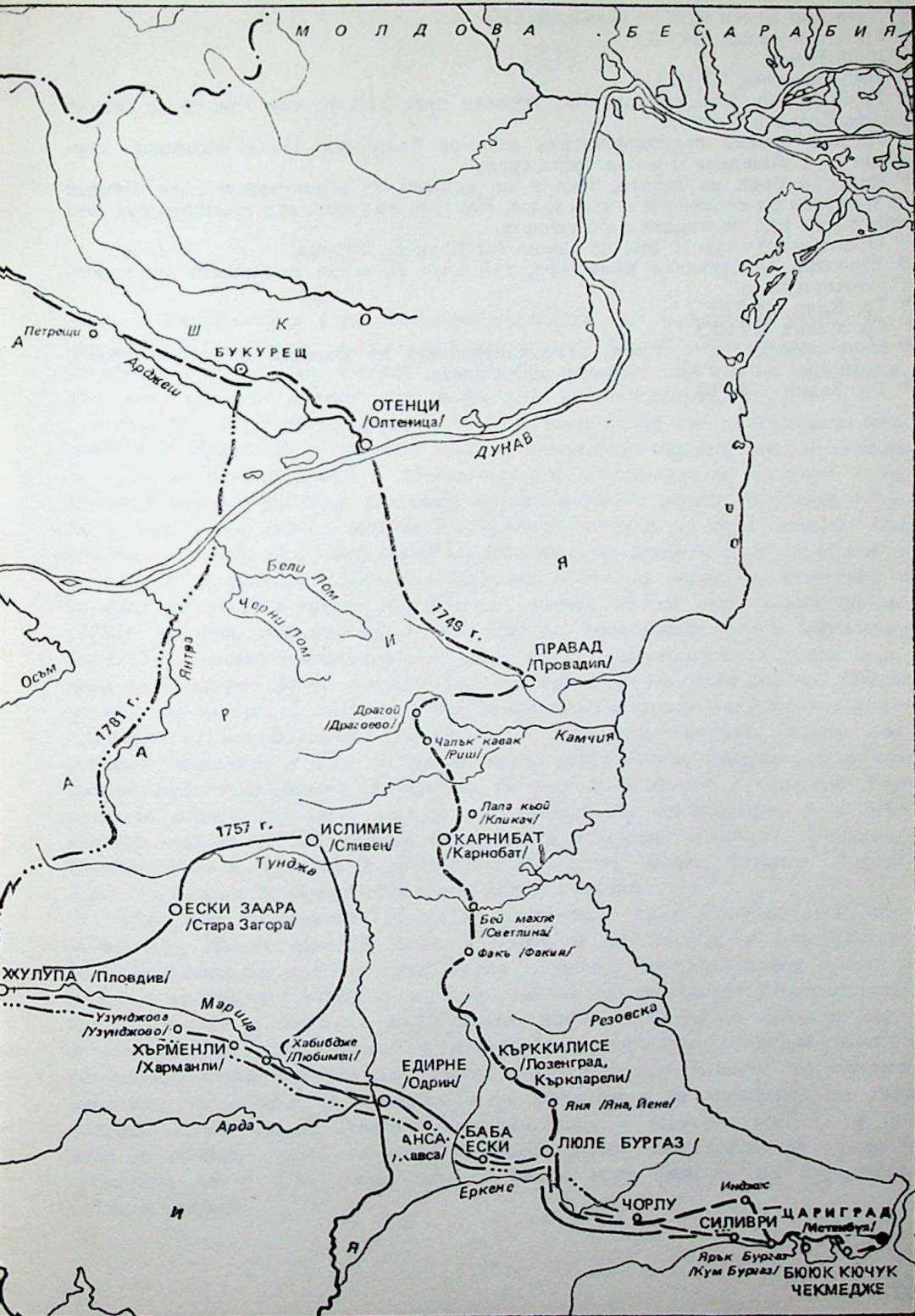
Брегалница

Веглар

Струмешница

Черна

Места



МОЛДОВА . БЕСАРАБИЯ

Петрешчи

БУКУРЕЩ

ОТЕНЦИ /Олтеница/

ДУНАВ

Бели Лом

Черни Лом

1748 г.

ПРАВАД /Провадия/

Драгой /Драгово/

Чалък кавак /Риш/

Лала кьой /Кликач/

1757 г.

ИСЛИМИЕ /Сливен/

КАРНИБАТ /Карнобат/

ЕСКИ ЗААРА /Стара Загора/

Тунджа

Бей махле /Светлина/

Факь /Факия/

ЖУЛУПА /Пловдив/

Узунджово /Узунджово/

ХЪРМЕНЛИ /Харманли/

Хабибдже /Любимци/

ЕДИРНЕ /Одрин/

КЪРКИЛИСЕ /Лозенград, Къркларели/

Яня /Яна, Яена/

АНСА /Авса/

БАБА ЕСКИ

ЛЮЛЕ БУРГАЗ

Еркене

ЧОРЛУ

СИЛИВРИ

ЦАРИГРАД /Метхибул/

Ярык Бургаз /Кум Бургаз/

БЮК КЮЧУК

ЧЕКМЕДЖЕ

- ⁷⁷ Буквално меден сулфат (син камък).
- ⁷⁸ Гр. Нови пазар, СФРЮ.
- ⁷⁹ Река Ибър.
- ⁸⁰ Пл. Капаоник, СФРЮ.
- ⁸¹ Гр. Сараево. Босна Сарай бил основан през XIII в., там където се сливат реките Босна и Маглия.
- ⁸² Лехази приема сърбохърватския език за български. Но е възможно случайно да е попаднал и в българска среда.
- ⁸³ Както в броя на селата, така и по въпроса за вероизповеданието Лехази се доверява на споменати и чути неща. Навярно има пред вид гръцкото духовно олекунство над българите и босненците.
- ⁸⁴ Преназначеното турско име на Одрин (от Едрине), Турция.
- ⁸⁵ Вероятно християнски манастири, тъй като босненци са славяни от сърбохърватския клон.
- ⁸⁶ Гр. Клис, СФРЮ.
- ⁸⁷ Гр. Сплит, СФРЮ.
- ⁸⁸ Явно лазарет, т. е. място за карантиниране на пътници от други страни, понеже на полски (lazaret) означава същото.
- ⁸⁹ Гр. Задар, СФРЮ.